NİZÂM-ÜL-MÜLK

Hadîs ve fıkıh âlimi, Büyük Selçuklu Devleti sultanlarından Alp Arslan ve oğlu Melikşah'ın veziri, büyük devlet adamı. Künyesi Ebû Ali olup ismi Hasen bin Ali bin İshâk bin Abbâs'dır. 408 (m. 1018) senesinin Zilka'de ayında, Tûs beldesinin bir kasabasında dünyâya geldi. 485 (m. 1092) senesinde Nihâvend'de, Hasen Sabbah'ın fedaisi bir Batınî tarafından şehid edildi.

Nizâm-ül-mülk, kardeşi Ebü'l-Kâsım Abdullah ile birlikte, çok iyi bir eğitim gördü. Fıkıh, hadîs, tefsîr, kelâm, edebiyat ve fen ilimlerini çok iyi tahsil etmiş, zamanındaki meşhûr âlim ve edibler ile devamlı görüşmüştür. Bu, onun idârecilik hayatındaki kabiliyet ve başarısının büyüklüğünde mühim rol oynadı.

Nizâm-ül-mülk; âlim, edib ve kadirşinas olduğu için, meclisi; âlim, edib, şâir ve san'atkârların toplandığı bir yer hâline gelirdi. Abbasî halifesi de kendisine pek hürmet eder ve meclisinde bulunurdu, İlim adamlarına, san'atkârlara karşı çok ikram, ihsân ve iltifât ederdi.

Nizâm-ül-mülk, ilk tahsilini babasının yanında yaptı. Babası ona Kur'ân-ı kerîmi ezberletti. Daha sonra Şafiî mezhebinin fıkıh ilmini öğrendi. Birçok âlimden ders aldı ve hadîs-i şerîf dinledi. Belh şehrinde Ali bin Şâzân'ın hizmetinde bulundu.

Devlet hizmetindeki hayâtı, babası ile beraber Gazne Devleti'nin Horasan vâlisi, Ebü'l-Fazıl es-Surî'nin hizmetinde bulunmakla başladı. 432 (m. 1040) yılındaki Dandanakan Savaşı'ndan bir süre sonra Gazne'de bulunarak, Gazne Devleti Sultânı Mes'ûd'un yanında çalıştı. Sonra Horasan'a dönerek, Alp Arslan'ın Belh vâlisi Ali bin Şandan'ın mâhiyetine girdi. Vilâyet işlerinin yürütülmesi ile vazîfelendirildi. Selçuklu Sultânı Tuğrul Bey'in vefâtı ile, Alp Arslan ve kardeşi Süleymân arasındaki taht mücâdelesi sırasında, yerinde görüş ve tedbirleri ile dikkatleri çekti. Alp Arslan'ın yanında çalışmaya başladı. Alp Arslan sultan olunca görevden aldığı vezirinin yerine Nizâm-ül-mülk'ü getirdi. Zamanının halîfesi Kâim bi-emrillah tarafından, Nizâm-ül-mülk ünvanı verildi. Bu ünvanıyla tanındı.

Nizâm-ül-mülk vezir olduğu 457 (m. 1064) yılından, şehîd edildiği 485 (m. 1092) yılına kadar, aralıksız yirmidokuz sene Büyük Selçuklu Devleti'ne tam bir dirayet ve adâlet ile hizmet etti. Sultan Alp Arslan'ın vefâtından sonra, veliahd Melikşah'ın tahta geçmesini sağlayıp, nizâm ve asayişin korunmasına muvaffak oldu. Sultan Melikşah, devletin idâresinde ona çok büyük ve geniş yetkiler verdi. Nizâm-ül-mülk'ün akıllı, tedbirli ve adâletli idâresi sayesinde, Sultan Melikşah zamanı, Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak ve en şanlı devri olmuştur.

Nizâm-ül-mülk, Büyük Selçuklu Devleti'ne, idâri, adli, askeri, mâli, sosyal ve kültürel sahada pekçok yenilikler ve değişikler getirdi. Selçuklu Devleti'nde sarayı, merkezî hükümet teşkilâtının, İslâm esaslarına dayalı mahkemeleri, toprak sistemini, sağlam esaslar üzerine dayalı olarak yeniden düzenledi Gerçekleştirdiği yeni sistemler, ba'zı değişikliklerle beraber, bütün Türk-İslâm devletlerince devam ettirildi. İkta sisteminin ortaya çıkışı ve yerleşmesini sağlıyarak, İslâm devletlerinde, Batı Avrupa'da örneklerine rastlanan ve zulüm esâsına dayalı feodalitenin doğuşunu önledi.

Nizâm-ül-mülk'den önce vezir olan Ebû Nasr Amîd-ül-mülk Kündûri mu'tezile olup, bu bozuk mezhebe çok sıkı bağlı idi. Özellikle, Şafiî mezhebinde olanlara karşı amansız bir mücâdeleye girişmişti. Halk ve âlimler arasında büyük bir saygı ve i'tibâra sahip Şafiî fıkıh âlimi Ebû, Sehl bin Muvaffak'ı kendisine rakib olarak görüyordu. Bid'at fırkalarının câmi minberlerinde kötülenmesi için emir veren Amîd-ül-mülk, Şafiî mezhebini de bid'ad fırkalarının içine soktu. Bununla da kalmıyarak, İmâm-ül-Harameyn ve Ebû Kâsım Kuşeyrî'nin tutuklanması için emir verdi. Ebû Kâsım Kuşeyrî ve kelâm âlimi Fürakî yakalanarak, sokaklarda sürüklendi ve çok hakaret edildi. İmâm-ül-Harameyn Ebû Muhammed Cüveynî Hicaz'a hicret etti. Ebû Sehl ise Nişâbûr'da bulunmadığı için yakalanamadı. Ebû Kâsım Kuşeyrî ve Fürakî kendilerini seven halk tarafından hapisten kurtarıldı. Bütün Şafiî âlimleri, Amîd-ül-mülk'ün baskısına dayanamıyarak İsfehan'dan Bağdad'a göç ettiler. Amîd-ül-mülk'ün koruması altında mu'tezile fırkası hızla yayılıyordu. Amîd-ül-mülk'ün Alp Arslan tarafından vazîfeden alınması ve idâm edilmesiyle, Nizâm-ül-mülk vezir oldu. Âlimlere hizmeti çok seven, aynı zamanda İslâm âlimi olan Nizâm-ül-mülk, zamanında yayılmaya ve kuvvetlenmeye çalışan bozuk fırkalara karşı, Ehl-i Sünnet bilgilerinin sistemli bir şekilde öğretilmesini sağlamak için, çeşitli yerlerde kendi ünvanıyla anılan Nizamiye medreselerini kurdurdu. Medrese kurdurduğu beldeler arasında; Bağdad, Belh, Nişâbûr, Hirat, İsfehan, Basra ve Musul yer alır. Beşinci asırda Ehl-i sünnete

muhalif cereyanların giderek yaygınlaşması sebebiyle, İslâm dünyâsında ortaya çıkan karışıklıkların giderilmesinde, Nizamiye medreselerinin çok büyük hizmeti geçti, İslâm âlimleri hiçbir güçlükle karşılaşmadan Ehl-i sünnet i'tikâdını rahatça insanlara öğrettiler. Bu medreselerin en meşhûrlarından birisi de, Bağdad'daki Nizamiye Medresesi olup, asrının büyük âlimlerinden birisi olan Ebû İshâk Şîrâzî, burada ders vermekle vazîfeli baş müderris idi. Bu medresede İmâm-ı Gazâlî ve İmâm-ül-Harameyn de ders verdi, birçok talebe yetiştirdi.

> Nizâm-ül-mülk zamanında, hesab ve inşaat ilmini ondan daha iyi bilen yok idi. Arabîyi ve Fârisîyi çok iyi bilirdi. Nizâm-ül-mülk hiç bir zaman abdestsiz olarak bulunmazdı. Her abdest alışından sonra, iki rek'at namaz kılardı. Çok Kur'ân-ı kerîm okurdu. Bir yere yaslanarak Kur'ân-ı kerîm okumazdı. Kur'ân-ı kerîme çok hürmet ederdi. Kur'ân-ı kerîmi ta'zîm ile okur ve nereye gitse yanında taşırdı. Müezzin ezân-ı Muhammedî'yi okumaya başladığı zaman, her ne iş yaparsa yapsın o işi hemen bırakır ezanı dinlerdi. Devamlı Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutardı.

İmâm-ı Haremeyn hazretleri her hutbesinde Nizâm-ül-mülk'ü çok medhetmiş ve şunları söylemiştir: "O, insanların büyüğüdür. Din ve dünyâ işlerini en iyi şekilde bir arada yürütendir. Bütün âlimlerin hizmetçisidir. Onun mülkünün gölgesi altına giren çok emîn olur. Memleketi, onun adâleti ile güzelleşti. Dünyâ onun fazileti, iyilikleri ve ikramı ile doldu, insanların doğru yoldan gitmelerini sağlar, yanlış yola sapmaktan korur. Zulüm karanlıklarını, onun adâleti yok eder. Onun yaptığı ihsânlarla, fakirlik yok olur. Allahü teâlâ, onun sancağını her tarafta dalgalandırsın. Onu güçlü ve kuvvetli kılsın. Teb'ası ona itaat etsin."

Nizâm-ül-mülk hazretleri her zaman, bir isteği ve dileği olanların yanına girmesine izin verirdi. Birgün yemek yerken, fakir bir kadın kapısına gelip yanına girmek istedi. Hizmetçileri, o kadının yanına girmesine izin vermediler. Sonra bunu duyan Nizâm-ül-mülk, kapıda duran hizmetçiye çok kızdı ve onu azarladı. "Ben sizlerin böyle kimselere yardım etmenizi isterim. Sizler böyle kimselerin yanıma girmeleri için kolaylık gösterin. Büyük kimseler zaten rahatlıkla yanıma gelip giderler" dedi.

Emîr Ebû Nesir şöyle anlatır: "Birgün ben Nizâm-ül-mülk'ün meclisine gittim. O sırada meclisine ba'zı ihtiyâç sahipleri de geldi. Aralarından biri, Nizâm-ül-mülk'e bir mektûp uzattı. O esnada mektûp elinden mürekkep hokkasının üzerine düştü. Hokkada çok mürekkep vardı. Hokkasında bulunan bütün mürekkep, elbisesinin üzerine yayıldı. Her tarafı mürekkep içinde kaldı. Gördüm ki, hiç kızmadı ve yüzünün rengi dahi değişmedi. Ben bu hâli görünce çok korkmuş idim. Nizâm-ül-mülk, hiçbir şey demeden elini uzattı ve mektûbu yerden aldı. Ben o anda, onun hilmîne çok şaşırdım. Daha sonra bu durumu, Nizâm-ül-mülk'ün baş hizmetçisine anlattım. Baş hizmetçi bana, "Sen neden hayret edersin ki, biz daha değişik olayları gördük" dedi ve şöyle anlattı: "Biz bir gece kırk hizmetçi ile nöbetçi idik. O yatağında yatıyordu. Çok şiddetli bir rüzgâr esiyordu. Tozlar, rüzgârın etkisiyle yatağının üzerine geldi. Ben, yatağı temizlesinler diye hizmetçileri aradım. Hiç birini bulamayınca çok sinirlendim. Nizâm-ül-mülk bana, "Hiç kızma! Neden kızarsın? Onlar buradan, bir ihtiyâçları dolayısiyle ayrılmışlardır, insanların her zaman bir özürleri vardır. İnsanların ba'zı özürleri vardır ki, onları farz namazlarından dahi alıkoyar. O hizmetçi kimseler, bizim gibi insandırlar. Biz nelerden âciz olursak, onlar da aynı şeylerden âciz olurlar. O hizmetçilerin de bizler gibi ihtiyâçları olur. Allahü teâlâ bizleri, onlara âmir kılmıştır. Biz ise, Allahü teâlânın bu kadar büyük bir ni'metini, o hizmetçilerin küçük bir kusuru ile mahv etmiyelim" dedi.

Ebû Kâsım Kuşeyrî hazretleri, Nizâm-ül-mülk'ün haşmet, azamet ve ilminden bahsederken şöyle anlatır: "Birgün ben, Nizâm-ül-mülk'ün meclisine gittim. Yanında, sağlı, sollu olmak üzere, seksen tane muhafız gördüm. O muhafızların üstünde çok kıymetli elbiseler vardı ve hepsi çok yakışıklı idi. Onlara bakıp, bu durumdan hoşlanmadığımı görünce, Nizâm-ül-mülk bana, "Yâ üstâd, şu gördüğün seksen muhafızın her birisinin üzerindekinin fiyatı seksenbin dinarın üzerindedir. Ben hayatımda hiçbir zaman haram birşey giymedim ve yemedim. Fakat şu gördüğün durum ise: vezirlik ve saltanat makamı bunu gerektirmediği içindir" dedi."

Abdullah es-Savecî şöyle anlatır. "Birgün Nizâm-ül-mülk hacca gitmek için sultan Melikşah'dan izin istedi. Sultan Melikşah izin verdi. Nizâm-ül-mülk hazırlanarak yola çıktı.

Yanında ben ve ba'zı kimseler vardık. Dicle kenarına gelince, oraya çadırlarımızı kurduk. Bir müddet orada kalacaktı. Birgün ben çadırımdan çıktım. Nizâm-ül-mülk'ün çadırının kapısında fakir bir zât duruyordu. Hâlinden tasavvuf ehli olduğu anlaşılıyordu. Bana, "Nizâm-ül-mülk'ün bende bir emâneti vardır. Sana versem ona verir misin?" dedi. Ben evet deyince, bana katlanmış bir kâğıt uzattı. Nizâm-ül-mülk'ün yanına varıp, o kâğıdı kendisine verdim. Nizâm-ül-mülk kâğıdı açıp okuyunca, ağlamaya başladı. Ben, kâğıtta neler yazılı olduğuna, emânet olduğu için bakamamıştım. Nizâm-ül-mül'kü, böyle çok ağlar görünce, keşke kâğıdı açıp okusaydım. Eğer kötü birşeyler yazılı olduğunu bilseydim, ona hiç vermezdim" diye düşündüm. Daha sonra bana dönerek, "Ey Şeyh! Bu mektûbu kimden aldın?" diye sordu. Ben de; "Şöyle şöyle bir zâttan aldım" dedim. Bana, "O fakiri yanıma getirin" dedi. Dışarı çıktım. O zâtı aradım, fakat bulamadım. Tekrar Nizâm-ül-mülk'ün yanına girdim. O zâtı bulamadığımı kendisine söyleyince, bana o kâğıdı okumam için uzattı. Kâğıtta şöyle yazılı idi. "Ben, Resûlullah efendimizi (aleyhisselâm) rü'yâmda gördüm. Bana buyurdular ki: Sen vezîr Hasen'in yanına git ve ona de ki: Neden Mekke'ye hac etmek için gider. Onun haccı buradadır. Ona dememişmiyim ki, bu Türk olan padişahın yanında kal. Benim ümmetimin ihtiyâç sahiblerine yardım et." Bu kâğıd üzerine hemen oradan döndü ve hacca gitmedi.

Daha sonra Nizâm-ül-mülk; "Eğer o zâtı görürsen, yanıma getir. Onunla tanışalım" dedi. Birgün, o zâtı Dicle kenarında gördüm. Eski ve yamalı elbisesini yıkıyordu. Yanına gidip "Vezîrimiz Nizâm-ül-mülk sizi görmek istiyor" dedim. Bana, "Ne ben onunla görüşürüm, ne de o benimle. Bende bir emâneti vardı. Onu kendisine verdim. Başka birşey yapmadım" dedi.

Nizâm-ül-mülk'ün kardeşi olan fıkıh âlimi Ebû Kâsım şöyle anlatır. "Birgün Nizâm-ül-mülk ile yemek yiyorduk. Yanında, yardımcısı ve bir fakir de vardı. Fakirin sağ eli kesilmiş idi. Fakir, Nizâm-ül-mülk'ün yanında sol elle yemek yediği için utanıyordu. Bunu farkeden Nizâm-ül-mülk, o fakiri daha rahat yemek yiyebilmesi için boş bir odaya gönderdi."

Ebû Hasen Muhammed bin Abdülmelik Hemedânî şöyle anlatır: "Nizâm-ül-mülk Bağdad'a geldiği zaman, saltanat sarayına gider, orada bir miktar kalır, fakat öğle namazına kadar kimseyi yanına kabûl etmez, devlet işlerini görürdü, öğle namazından sonra, istekleri olan halkı yanına kabûl ederdi.

Nizâm-ül-mülk'ün yanına birçok âlim gelirdi. Fıkıh âlimleri yanında fıkhî mes'eleleri konuşur ve tartışırlardı. Müşkilâtlarını hallederlerdi, ilmî görüşmeler bitince, ihtiyâç sahiblerini suâl ederdi. İhtiyâcı olanların ihtiyâçlarını giderirdi. Âlimlere çok kıymetli hediyeler verirdi.

Birgün kendisine; "Neden tasavvuf büyükleri ve âlimler ile sohbet ediyorsun ve onlara ihsânlarda bulunuyorsun?" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Bana tasavvuf büyüklerinden birisi geldi. Ben, o zamanlarda ba'zı emirlerin hizmetinde bulunuyordum. Sûfî bana nasîhatta bulundu ve dedi ki: "Hizmetini, sana fayda verecek kimselere yap. Yârın köpeklerin yiyeceği kimseye hizmet etme." Ertesi gün öğrendim ki, o akşam vâli evinden dışarı yalnız başına çıkınca, saldırgan olan köpekleri tanımayarak onu parçalamışlardı. Bu yüzden ben, hep âlimlere hizmet etmeye niyet ettim."

Birgün Nizâm-ül-mülk hastalanmıştı. Büyük âlim Ebû Ali Kumesânî onu ziyârete geldiğinde şöyle buyurdu: "Biz hasta olunca, bütün sâlih amelleri yapmaya niyet ederiz. Fakat Allahü teâlâ şifâ verip de hastalıktan kurtulunca, tekrar hatâ ve isyana dalarız. Biz, korktuğumuz zaman Allahü teâlâdan yardımını ve merhametini bekleriz. Onun azabından emîn olup günahlara dalınca da, Allahü teâlâyı gazâblandırırız."

Nizâm-ül-mülk'ün öldürülmesi şöyle anlatılır: "Ramazan ayında bir iftar sofrasında, birçok âlim, evliyâ ve diğer insanlarla beraber bulunuyordu. Yemek bittikten sonra, Nizâm-ül-mülk tam odasına çekileceği sırada, bir gencin kendisine doğru yürüdüğünü gördü. Nizâm-ül-mülk, bir ihtiyâcı vardır diye o genci bekledi. Genç, Nizâm-ül-mülk'ün yanına gidince, kılıcını çıkarıp ona saldırdı ve ağır yaraladı. Katil kaçmaya çalışırken, yakalanarak hemen öldürüldü. Nizâm-ül-mülk, olaydan sonra bir saat kadar yaşadı. Vefât ettiğinde, baş ucunda birçok âlim, sultan Melikşah ve yakınları bulunuyordu. Herkes arkasından gözyaşı döktü. İsfehan'da mahalle-i Giran'da, ortasından su geçen güzel bir yere defn edildi.

Nizâm-ül-mülk, Selçuklu Devleti'ndeki bütün düzenleme ve değişiklikleri ciddî bir şekilde tesbit ederdi. Devlet idâresinde kendi görüşlerini, icraatını, bunların gerçeklerini gelecek

nesillere intikal ettirmek maksadıyla, Fârisî olarak yazdığı Siyâsetnâme isimli eseri, bugün siyâset ilmi ile uğraşanların el kitapları arasında sayılmaktadır. Siyâsetnâme'de, Türk-İslâm devletlerinin idâri, mâlî, siyâsî, askeri, sosyal ve kültürel yönlerini belirtmektedir. Tam, doğru metin ve ilâvesiz nüshası, İstanbul'da Süleymâniye Kütüphânesi, Molla Çelebi kısmında 114 numarada mevcûttur. Siyâsetnâme, birçok dillere tercüme edilerek, yayınlanmıştır.

> Nizâm-ül-mülk, Siyâsetnâme kitabında buyuruyor ki: "Âmirlerin Ve padişahların, Allahü teâlânın rızasının nerede olduğunu çok iyi bilmeleri gerekir. Allahü teâlânın rızâsı, padişahın halka eylediği ihsândır. Bunun için de, onların arasında neşreylediği adâlet kâfidir. Halk onun için hayır duâ ederse, o memleket payidar olur ve hergün kudret ve kuvveti artar. Mülk, zulüm ile payidar olmaz. Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) bir hadîs-i şerîfte buyuruyor ki: "Hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz. Çoban sürüsünü koruduğu gibi, siz de evlerinizde ve emirleriniz altında olanları Cehennemden korumalısınız! Onlara müslümanlığı öğretmelisiniz! öğretmez iseniz, mes'ûl olacaksınız."
>
> Diğer bir hadîs-i şerîfte ise, Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyuruyor ki: "Dünyada Allahü teâlânın kulları üzerine hüküm sürenlerden herbiri, kıyâmet gününde elleri bağlı olarak getirilir. Eğer âdil davranmışsa, onun adâleti ellerini çözer ve Cennete girer. Eğer zulüm etmiş ise, elleri bağlı hâlde Cehenneme atılır."

"Padişahların ve âmirlerin haftada iki gün; zulüm görmüş olanın şikâyetlerini dinlemesi ve zâlimden onun hakkını alıp, zulme uğrayana vermesi ve halkının şikâyetlerini kendi kulağıyla duyması zarurîdir. Kim böyle yaparsa, yönetimi altında olan yerlerde bütün zâlimler korkar ve zulüm yapamazlar."

"Zekât toplamak için vazîfelendirilen me'mûrlara, Allahü teâlânın kullarına iyi davranmaları, aldıkları harac ve uşru, lütuf ve nezâketle talep etmeleri, mahsûl elde edilinceye kadar mal istememeleri tavsiye edilmelidir."

"Padişahların, memleket kadılarının iş durumlarını tek tek bilmeleri, onlardan her kim âlim, dindar ve kanaatkar ise, gönlünün hıyânete kaymaması için, her birine liyâkatları ölçüsünde aylık vermeleri gerekir"

"Din işlerini araştırıp sormak, farzları ve sünneti gözetmek, Allahü teâlânın emir ve yasaklarını yerine getirmek, din âlimlerine saygı göstermek, geçim ve yaşamaları için gerekeni, Beyt-ül-mâl'den ayırıp ta'yin etmek, zâhidlere ve evliyâya hürmet etmek padişaha vâcibdir."

Nizâm-ül-mülk, Âlâ bin Fadl'ın annesinden şöyle naklediyor: "Hazreti Osman şehîd edildiği zaman, malını mülkünü aradılar. Kilitli bir sandık buldular. Sandığı açtıklarında şu mektûp çıktı: "Bu, Osman bin Affân'ın son sözleridir. Bunu yazmaya Besmele okuyarak başlıyorum. Osman bin Affân, bir olan Allahtan başka ilâh olmadığına ve O'nun ortağı bulunmadığına, Muhammed aleyhisselâmın Allahın kulu ve Resûlü olduğuna, Cennet ve Cehennemin hak olduğuna şehâdet eder. Allahü teâlâ, vukû'u şüphesiz bir günde, bütün kabirdekileri diriltecektir. Allah va'dinden dönmez. Herkes, o va'dle yaşar, ölür ve dirilir, İnşâallah!" Bu mektûbun arkasında ise şunlar yazıyordu: "İnsan kendisini ihmâl ederek, fakirlik yüzünden bir zarara uğrasa bile, tok gönüllülük, kendisini ulvîleştirir. Dünyâda hiçbir güçlük yoktur. Şayet bir güçlükle karşılaşırsan, onu bir kolaylık ta'kib edecek demektir. Bu sebeble, sabırlı olmalısın. Felâketlerle karşılaşmıyan; sıkıntı, üzüntü nedir bilmez, ileride neler olacağı da belli değildir."

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

1) El-Bidâye ven-nihâye cild-12, sh. 140

2) Şezerât-üz-zeheb cild-3, sh. 373

3) Vefeyât-ül-a'yân cild-2, sh. 128

4) Tabakât-üş-Şâfiiyye cild-4, sh. 309

5) Meşâhir-ül-İslâm cild-2, sh. 609

6) Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye sh. 1054

7) Rehber Ansiklopedisi cild-13, sh. 143